

довгоголові. Літературою Бранденбург не дуже журить ся, за те заходить ся коло доводів, що сї похорони належали як раз Кімерійцям, і взагалі як з одного боку між його спостереженнями є й цінні, так з другого боку є тут багато ділетанства старої школи. Праця д. Спицина передовсім дуже цінна старанним зводом матеріала для цілої території від Кубани до Бесарабії. Можна-б жадати иньшої системи, докладнішого вирішення описуваного типа від иньших, можна вкінці не годити ся з самими выводами, які автор робить в свого матеріалу, але в кождім разі за старанний і повний збір матеріалу належить йому подяка, і він дуже користний. Тільки супроти того, що матеріал прибуває в кождим роком, було б добре, аби ш. автор свою працю доповнив і переглянув наново незадовго.

Зі спостережень автора звертаю увагу на ті, де констатуєть ся посипанне трупа фарбою зверху, по положенню його в могилу — вони вповні виключають гадку про виїманне й крашення костей після того, як м'яккі часті тіла погнили вже.

М. Грушевський.

А. А. Спицынъ — Обзорѣніе нѣкоторыхъ губерній и областей Россіи въ археологическомъ отношеніи (Труды отдѣленія русской и словянской археологіи кн. I, II і IV — Записки рус. археол. общества т. VIII—XI).

— Разселеніе древне-русскихъ племенъ по археологическимъ даннымъ (Ж. М. Н. П. 1899, VIII).

А. А. Шахматовъ — Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій и русскихъ народностей (ibid., 1899, IV).

Обговоренне декотрих з сих статей досить давно було заповіджене в Записках. Я відкладав його, щоб обговорити в звязку з ними деякі кардинальні питання староруської етнографії й її методології. Та се уложилось у мене в осібну статью про спірні питання староруської етнографії, по часті в ревізію I тому моєї Історії України-Руси. Тому я обмежу ся тут переважно лише загальнішими замітками до сих статей, не входячи в деталі. Про статью Спицина був зрештою поданий в своїм часі короткий реферат (т. XXXIX).

Д. Спицин, оден з рухливійших і здібнійших робітників в археологічній науці Росії, задумав дати загальний огляд всього зробленого уже на полі археології в Росії, щоб тим самим вказати дезідерати й прогалини до заповнення. В ряді статей дав він такі огляди, уложені по губерніям — всього 26 губерній, між ними переважна частина української території (бракує губ. Харківської, Херсонської, Катеринославської, Таврії, Донщини, Бесарабії, Люблинської губ.). Робота дуже добра по замислу; цінна тим, що автор старанно використав не тільки публікації, але й архивні матеріали — петербурської археологічної ко-

місії. Вона служить дуже користним доповненням до археологічних мап поодиноких губерній, що від кількох років стали появляти ся в Росії, але бов таких оглядів роблять лише половину діла. Тому мусимо бажати, щоб автор доповнив свої огляди, обробивши упущені губернії і видав їх осібно — по можности розширивши й дещо змінивши також і в зробленім.

Автор бере плян дуже строго, не обмежуючи ся доісторичною археологією; наслідком того терпить і передісторична археологія і ті партії, в які він входить як монетні нахідки, скарби історичних часів і т. д., — часто його огляди занадто сумаричні, занадто загальні, скоро тих нахідок буває багато. Особливу увагу автор звернув на могили, але й тут його описи бувають часто поверхові, закороткі, неумотивовані ані хронологія нахідок, яку він любить подавати, ані класифікація типів, чи етнографічної приналежности. Часто непевні розкопки підтягають ся зовсім довільно під категорії. Менше авторських кваліфікацій (особливо голословних) і більше фактичних вказівок, подробиць — се було-б користнійше для всіх, хто буде уживати сих оглядів. Також не треба-б полишати антропологічних дат, звязаних з розкопками — звичайно ті що користають з фактів археології, потребують і антропологічних дат.

Нахил автора до хронологічних і етнографічних класифікацій ще в більшою виразністю виступає в його статі „Разселеніє“, де він за помочию археологічного матеріалу хоче перевіряти й доповняти історичні (літописні) звістки про розселеннє східнословянських племен. Він кінчить заявою, що „на одно з питань, поставлених метою наших дослідів, археологія уже тепер дає ясну відповідь: всі звістки літописи про розселеннє староруських племен вповні відповідають археологічним обсерваціям“. Але з його власної статі виступає виразно, як мало певного в тих племінних типах і межах, які пробують, з літописию в руках, знайти в археологічнім матеріалі. Матеріал, збогачуючись, на кождім кроці майже дає нам несподіванки, що змушують навіть від уставлених уже гадок здержатись і поставити: *non liquet*. Нпр. полянського типу нема, відколи переконали ся, що похорони в конем не полянські; деревлянський похорон іде на захід, за Горинь, на Стир і т. д. Д. Спіцину приходить ся сильно натягати й літописні звістки, й археологічний матеріал для своєї системи; деякі його виводи — нпр. що Вятичі належать культурно до одної групи з Сіверянами, противлять ся наведеним ним самим фактам. Уживання для характеристики племінних відносин парівні, в рівній силі, таких моментів як подібність чи відмінність похоронного обряду — і подібність виробів, що розширяють ся з культурних центрів, по торговельних дорогах зовсім незалежно від племінної приналежности, не можна похвалити. Взагалі, коли вільно, від шан. автора бажали-б ми в тім напрямі зовсім инакше зробленої роботи.

Перевага теоретичного конструювання над обсервацією й аналізою ще сильніше виступає в праці ак. Шахматова, що появилася майже в однім часі з статтю д. Спіцина й ставить анальоґічну задачу — на підставі діалектольоґічного матеріала уставити відносини, ґрупування східнослов'янських племен. Ся праця одначе дає тільки перероблену, поглиблену теорію автора, яку в першій начерку читали ми п'ять літ перед появою сеї праці п. т. Къ вопросу объ образовании русскихъ народностей (Рус. филол. вѣстникъ 1894). Провідна гадка автора — що на сформованне „русскихъ народностей“ рішучий вплив мали політичні організації, держави — Московська й вел. кн. Литовське; для сеї теорії прийшло ся йому уже в першій начерку допустити сильні неконсеквенції й натягання, як я то підносив в рецензії того першого начерка (в Записках т. VIII). В новій редакції він обминув деякі з тих хиб (наприклад, він не побояв ся признати ся, що Полян дійсно нема ніякої підстави зачисляти до середноруської чи великоросійської ґрупи), але в основі зістав ся вірним своїй теорії, тільки аргументація стала більше здержливою й оминає більше ризиковні місця, не входячи в деталі. Через се теорія його одначе не стала певніша. Ціла історія сформовання української народности й мови, так навіть як вона представлена у д. Шахматова, противить ся вповні теорії про впливи державної організації на сформованне мов і народностей (розділ українських земель між в. кн. Литовським і Польщею не мав ніякого значіння, Побуже було звязане як найтісніше з білоруськими землями, а лишаєть ся українським, і т. д.). Ґрупування східнослов'янських племен, предложене автором, вповні довільне. Лишивши Полян полудневій ґрупі, він відлучає від неї Сіверян — без усякої підстави, позволимо се сказати рішучо, та вяже їх в одну ґрупу з Дреговичами, Радимичами й Вятичами. Радимичі й Вятичі у нього являють ся емігрантами з заходу, від мазовецької границі, але як в таким разі бути з їх близькими свояками — Сіверянами, чи й вони мандрували, се лишаєть ся невідомим.

В деталі східнослов'янського розселення не входжу тут — се я зроблю на иньшій місці. *М. Грушевський.*

Исторія русской церкви, Е. Голубинскаго. Томъ I. Періодъ первый, кievскій или домонгольскій. Первая половина тома. Изданіе второе, исправленное и дополненное, Москва, 1901, ст. XXIV+968, 8°.

Коли приходить ся нам порівнати друге видане сеї капітальної праці з першим, то мусимо наперед сконстатувати, що хоч в деталях виріжнює ся воно не одним від попереднього, але загальний характер, метод дослідю. лишив ся незміненим, навіть ще сильніше виступає в ній. „Лібе-